

Буюк сўз санъаткори Жомийнинг “Чихл хадис”, “Таржумаи арбаъин хадис”, “Арбаъин хадис”, “Арбаъини Жомий” каби турли номлар билан юритилган асари ўз даврида нафакат форс-тожик адабиёти ихлосмандлари орасида, балки туркий адабиёт мухоблари ўртасида ҳам жуда машхур бўлган. Шу боисдан, бу асар котиблар томонидан жуда кўплаб нусхаларда кўчирилган. Хатто, баъзи кутубхонадан Жомий “Арбаъин”ининг юздан ортик кўлёзма нусхаси топилган.

Асар форсча киска насрий мукаддима билан бошланган. Жомий ҳам форс адабиётидаги бошка кўплаб кирк хадис таржимонлари каби дебочани араб тилида

ёзишни хохламаганлиги манбаларда айтилади. Шундан сўнг, хадислар таржимасига ўтилган. “Арбаъини Жомий” турли даврларда кўплаб нусхаларда кўчирилганлиги боис, кўлёзмаларда хадисларнинг берилиш тартиби бир-биридан фарк килади. Бу хаттотлар, котиблар ва хатто музаххиб (китобларни зархал хошиялар билан безовчи)ларнинг фантазиялари сабаблидир. Уларнинг асарни кўчириш ишларига эркин ёндашувлари натижасида, хадисларнинг берилиш тартиби аслиятдагига нисбатан анча ўзгаришларга учраган.

Мазкур асарнинг туркий тилга биринчи таржимони сифатида Навоий эътироф этилади. “Хамсат ул-мутахаййирин” асарида Навоий Жомий киркта хадисни танлаб олиб арабчадан форс тилига таржима қилганини ва ҳаммадан олдин кораламасини унга берганини, мутолаа қилиб чиққандан сўнг, бу “Арбаъин”ни туркий тилга таржима қилиш орзуси кўнглига тушганини ёзади. Таржимани бир-икки кун ичида амалга оширганини ҳам дебочада таъкидлайди. “Арбаъини Жомий”да хадисларнинг қайси буюк мухаддисларнинг асарларидан олинганлиги айтилмаган. Навоий “Арбаъин”идаги йигирма уч байтли шеърий муқаддимада Жомийнинг бу хадисларни энг саҳих хадисларни тўплаган буюк мухаддислар Имом Бухорий ва Муслим ибн Хажжождан олганини айтиб, жумладан, шундай ёзади:

Ўқуганда Бухори-у Муслим
Кирк сўз борча шубҳадин солим.

Барча шубҳалардан холи кирк хадисни ўзида жамлаган “Арбаъини Жомий”нинг туркий тилга Навоийдан бошқа таржимонлари ҳам бўлганми? Шу пайтга қадар Навоий асарлари тадқиқи билан шугулланган адабиётшуносларнинг илмий рисола ва китобларида ушбу асар ҳақида ҳам батафсил сўз юритилган бўлса-да, аммо Жомий “Арбаъин”ининг Навоийдан бошқа таржимонлари ҳам бўлганлиги ҳақида бир сўз дейилмаган. Аслида, форс-тожик ва туркий адабиёт оламида машҳур бўлган “Арбаъини Жомий”нинг Навоийдан бошқа таржимонлари ҳам бўлишган. Бу борада улуг мутафаккир бобомиздан кейин озарбайжон адабиётининг йирик намояндаси Фузулий номини тилга олиш жоиз. Фузулий Навоийдан фарқли ўларок, ўз “Арбаъин”ини насрий муқаддима билан бошлаган. Яъни, бу борада, у Жомий йўлини тутган. Шунингдек, Навоий ҳам, Фузулий ҳам вазн ва жанр бобида Жомий услубини саклашган. Профессор Абдулқодир Қорахон “Жомийнинг “Арбаъин”и ва туркча таржималари” китобида бу асарнинг Навоий ва Фузулийдан бошқа таржимонлари ҳам бўлишганини ёзади. Хусусан, XVI-XVII асрлар усмонли турк адабиётида “Арбаъини Жомий”нинг Рихлатий, Набий ва Муниф каби шоирлар томонидан ҳам таржима қилинганини қайд этади. Бундан ташқари, олим “Арбаъини Жомий”нинг номаълум бир муаллиф томонидан ҳам таржима қилингани ҳақида маълумот беради. Кизик томони шундаки, номаълум муаллиф кўлига тушган кирк хадис таржимасининг Жомийга тегишли эканини ҳам хатто билмаган. Эҳтимол, шунинг учундир, балки ўзи истамаганлиги боис ёки бошқа номаълум сабабларга кўра, таржимон ўз исмининг сир тутилишини хоҳлаган. Тадқиқотчилар “Арбаъини Жомий”нинг бошқа яна кўплаб таржимонлари ҳам ўз исмларини маълум қилмасликни афзал

билишганликларини таъкидлашади.

“Арбаъини Жомий”нинг барча таржимонлари Жомий кўллаган вазн ва назм шаклини қабул қилишган. Яъни, таржима ишини арузнинг “фоилотун мафоилун фоилун” баҳрида, китъа жанрида амалга оширишган. Факат Навоий ва Набий “Арбаъин”и шеърий муқаддима билан бошланган. Бошқаларда эса Жомийдаги каби муқаддима насрий услубда битилган.

“Арбаъини Жомий” кўпгина кўлэзма нусхаларда Пайгамбар алайхиссаломнинг: “Ла: йўъмину аҳадукум хатта йа хиббу ли-аҳихи ма: йа хиббу ли-нафсих(и)” – “Кайси бирингиз токи ўзига раво кўрмагани биродарига раво кўрар экан, имонли бўлмагай” ҳадисининг шеърий таржимаси билан бошланган. Жомий таржимаси қуйидагича:

Хар каси ро лакаб маъкун мўъмин,
Гарчи аз саъи жону тан коҳад.
То ноҳоҳад бародари худро
Ончи аз баҳри хейштан хоҳад.

Энди, Жомийнинг ушбу таржимаси Навоий, Фузулий, Рихлатий, Набий, Муниф ва номаълум муаллиф томонидан қай тарзда туркий тилга ўғирилганлигига эътибор қаратамиз.

Навоий таржимаси:

Мўъмин эрмастур улки, иймондин
Рўзгорида юз сафо кўргай.
Токи, кардошига раво кўрмас –
Неким, ўз нафсига раво кўргай.

Фузулий таржимаси:

Мўъмин ўлмас киши ҳақиқат ила
Тутмагунча тариқи тарқи ҳаво.
Хар не, ўз нафсига раво кўрса,
Ёру кардошга кўрмагунча раво.

Рихлатий таржимаси:

Мўъмини комил ўлмагай харгиз,
Севмаган жони каби кардошини.
Дўст кўринар, лек, душман бўлар
Соз килмаса ичи ила тошини.

Набий таржимаси:

Деди фахри русул, эмастур мўъмин,
Ул кесганким зирўйи сидку сафо.
Ўз нафсига кўрганни лойик
Кўрмаса то биродарига раво.

Муниф таржимаси:

Мўъмин ўлмас ул кимса хар на кадар,
Топса хусни амалда умру фано.
Хар не истарса нафсига, токим,
Уни ихвонга даги кўрса сазо.

Номаълум муаллиф таржимаси:

Мўъмин ўлмас ул кимса оламда,
Жисму жонин бахш этар хар на кадар.
То кариндоши мўъминга тиламас
Ани ким, ўзин нафсига истар.

Мазкур таржималар орасида Жомий китъасига энг якин келадигани номаълум муаллифники хисобланади. Агар бошқаларники билан солиштирилса, Навоий ҳам, Фузулий ҳам, усмонли турк шоирлари ҳам “Арбаъини Жомий”ни анча эркин таржима килганликлари кўзга ташланади.

Маълумки, Жомий кирк хадис таржимасига кўл урган пайтда, етмиш ёшни коралаб колган эди. Баъзи Гарб тадқиқотчилари “Арбаъини Жомий”ни бадиият нуктаи

назаридан шоирнинг бошка асарлари билан солиштирганда, у қадар юкори савиядаги асар эмаслигини айтар экан, бунга Жомийнинг кексайиб колганлигини ҳам сабаб килиб кўрсатишади. Бизнингча, бунга Жомийнинг кексайиб колганлигини сабаб килиб кўрсатилиши кўп ҳам тўғри бўлмаса керак. Аввало, шоирнинг “Арбаъини Жомий”га кўл уришдан кўзлаган мақсади юксак бадиият намунасини яратиш бўлмаган. Жомий хадислар одамларга гоятда тушунарли ва ёдлаш осон бўлиши учун бу ишни амалга оширган. Айни харақати билан эса, ўзидан кейинги таржимонларга сабоқ ҳам берган. Яъни, хадисларнинг мазмуни калбга тез ўрнашиб коладиган даражада таржима содда ва кулай тарзда амалга оширилиши кераклигини ўзи амалда исботлаб кўрсатган. Колаверса, хадислар, аввало, Пайгамбаримизнинг кўрсатмаларидир. Уларни таржима килаётганда, хаёлот ва илхом кушларини кўп ҳам эркин кўйиб бўлмайди. Таржимада шеър тилини мураккаблаштириш эса шоирнинг савоб умидини йўқка чиқаради. Айникса, кирк хадис таржимонлари бу нарсага жуда эътиборли бўлишган. Улар нозик сўз ўйинлари, кўп катламли бадиий тасвир воситаларини арбаъин туркумидаги асарларда кўп кўллавермаганлар. Лекин, шундай бўлса-да, француз олими Блоше Жомийнинг баъзан ўзи билган ва хоҳлаган тарзда хадисларнинг маъно чегараларидан ошганлигини ҳам таъкидлайди. Хусусан, бу “Арбаъини Жомий”да “Утлубул-хайра ўинда хисонил-вужух” – “Яхшиликни очик, хушрўй юзли кишилардан кутинглар” хадисининг таржимасида кузатилишини кайд этади.

Айтиш мумкинки, шахси нуруний ва илмий-ирфоний, рухоний камолотда беназир бўлган Жомийнинг ушбу асари хадисларнинг шеърый изохи ҳам хисобланади.

Буларнинг барчаси эса азал-азалдан Шарк заминида инсонни маънан юксалтирувчи, унга саодат йўлларини кўрсатувчи хайрли амалларга ҳаммавақт катта эътибор қаратилганлигини кўрсатади. Гарчи, бизнинг назаримизда, кирк хадис таржимаси, айникса, Жомий ва Навоийдек улкан истеъдод ва тафаккур сохибларига арзимаган ишдек туюлса ҳам, аммо, буюк бобокалонларимиз асло бундай деб ўйламаганлар. Аксинча, буни халққа яна бир шарафли хизмат деб билганлар.